

УДК 94(477)

Мельничук О.А. Соціальне страхування представників інтелігенції в Україні у 20-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 11. – Вінниця: ДКФ, 2006. – С.205-209.

О.А. Мельничук

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНІ У 20-ТІ РР. XX СТ

Досвід економічно розвинутих держав світу підтверджує, що найефективнішою системою соціального захисту є соціальне забезпечення, що базується на соціальному страхуванні. Така організаційно-правова форма забезпечує стабільне фінансування соціальних ризиків за рахунок окремих страхових фондів, без залучення додаткових бюджетних коштів.

Реформування системи соціального захисту в Україні вимагає від фахівців не лише вивчення функціонування соціального захисту в зарубіжних країнах, але й врахування вітчизняного досвіду. В цьому плані досить важливим видається аналіз страхового законодавства та розкриття діяльності страхових органів УСРР у період нової економічної політики. Тоді перед більшовиками постало, актуальне і нині, завдання: поєднати курс на впровадження елементів ринкової економіки із ефективною системою соціального захисту населення.

У своїй статті автор ставить за мету розкрити процес функціонування соціального страхування в УСРР у 20-х рр. XX ст. на прикладі представників інтелігенції.

Окремі загальні аспекти даної проблеми частково висвітлювалися у працях істориків, юристів та економістів того часу¹. Чимало фактичних даних про стан соціального страхування можна почерпнути із матеріалів статистики соціального страхування вказаного періоду². Проблема соціального страхування частково знайшла своє відображення і в працях сучасників³.

Про запровадження соціального страхування як організаційно-

правової форми соціального забезпечення трудящих більшовики проголосили одразу після приходу до влади. Ця теза знайшла своє відображення уже в перших декретах радянської влади: про соціальне страхування, про страхову раду, про страхування на випадок безробіття, про страхування на випадок хвороби та ін.⁴ В першу чергу дані нормативні акти стосувалися страхування робітників, класу, що становив соціальну опору нової влади. При цьому більшовики поспішили запевнити пролетаріат у бажанні виконувати соціальні обіцянки. До того ж окремі види соціального страхування як елементи соціального захисту робітників вже існували в Росії з початку ХХ ст.⁵

Однак побудова фінансової системи соціального забезпечення на основі страхових внесків мала б означати запровадження соціального страхування для всіх працівників, в залежності від страхового стажу та розміру заробітної плати. Це аж ніяк не входило у плани більшовиків, які були зацікавлені в наданні адресної соціальної допомоги лише тим пролетаризованим верствам населення, які мали стати активними виконавцями задумів більшовицьких лідерів. Ця ідея і була покладена в основу «Положення про соціальне забезпечення трудящих», затвердженого РНК 31 жовтня 1918 р.

Лише тимчасовий відхід від втілення в життя комуністичної доктрини суспільного розвитку і запровадження принципів нової економічної політики, змусили більшовиків знову повернутися до соціального страхування. Декретом РНК від 15 листопада 1921р. "Про соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею", майже повністю припинило свою дію Положення від 31 жовтня 1918 р. і знову запроваджувалося соціальне страхування осіб, для яких передбачалися відповідні допомоги і пенсії⁶. Прийняття такого рішення можна пояснити, насамперед, збільшенням в нових господарських умовах категорії осіб, що потребували соціального захисту та намаганням держави перекласти фінансовий тягар соціального забезпечення на суб'єкти господарювання.

За чинним трудовим законодавством 20-х рр. предмет соціального страхування включав в себе: лікарську допомогу; допомогу у разі тимчасової втрати працездатності (загальне захворювання, професійне захворювання, трудове каліцтво, вагітність і пологи, карантин і догляд за хворими членами родини); допомогу в разі народження дитини (на речі догляду та на годування) і на поховання; допомогу при безробітті; пенсії при інвалідності; пенсії членам родин трудящих у наймах у разі смерті або безвісної відсутності їхнього годувальника.

Соціальне страхування поширювалося на всіх осіб найманої праці, незалежно від форми власності підприємств, характеру та тривалості роботи, способів оплати праці.

Соціальному страхуванню в повному обсягу поряд з іншими категоріями підлягали працівники розумової праці. Зокрема, в першу чергу соціальне страхування поширювалося на: робітників мистецтва, які працювали у наймах в театральних, музичних, циркових та інших підприємствах, що їх експлуатують державні, громадські, кооперативні установи та організації і приватні особи; робітників мистецтва, яких біржі праці організували в трудові художні кооперативи (колективи) з безробітних членів спілки і які одержують заробітну плату з прибутків (зборів) цих колективів під контролем спілки; робітників мистецтва, яких біржі праці направляють на роботу в порядку разових, естрадних, гастрольних тощо виступів і які одержують за кожний виступ або за ряд їх установлену винагороду⁷.

Страхові внески за працівників мистецтв вносилися адміністраціями чи власниками підприємств безпосередньо в місцеві страхові органи на загальних підставах. У разі здійснення разових виступів чи участі у пересувних театральних трупях, страхові внески стягувалися через органи, що направляли на роботу – секції працівників мистецтва (секрабиси). Останні одночасно з отриманням плати за виступ стягували із наймача страхові внески встановленого розміру і не пізніше 10 числа кожного місяця

вносилися в губсоцстрах чи страхкасу за встановленою формою. У разі затримки стягувалася пеня із загальної суми. Для працівників, місячний заробіток яких був меншим 50 % тарифної ставки передбачалися пільгові страхові тарифи, встановлені для держбюджетних радянських установ.

Для отримання усіх видів забезпечення та безкоштовної медичної допомоги застраховані повинні були мати при собі страхові книжки, видані місцевими страховими касами або через секрабис. При зміні місця перебування такі страхові книжки обмінювалися на нові. Співробітники секрабисів, які виконували роботу по стягуванню страхових внесків мали право на отримання від місцевих страхових органів винагороди у розмірі 50 % від свого заробітку, в залежності від масштабу роботи, суми внесків, кількості застрахованих⁸.

Робітники мистецтв, що працювали на короткочасних роботах і робітники образотворчих мистецтв, які виконували замовлення вдома, підлягали забезпеченню в порядку соціального страхування на підставі спеціального законодавства. При цьому зазначалося, що такі робітники не мали права використовувати найману працю або виконувати замовлення для задоволення особистих потреб замовника чи членів його родини.

Постановою Союзної ради соціального страхування при НКП СРСР від 1 листопада 1928 р. №711 усіх працівників мистецтва розмежовували на 2 групи. До першої – належали робітники, що брали участь в естрадних програмах, виставах, концертах. Для отримання допомоги з причин інвалідності та втрати годувальника вони мали працювати не менше 18 днів у квартал і заробітна плата мала становити не менше 90 крб. До другої групи входили працівники художньо-творчої та технічно-допоміжної праці, які виконували замовлення у себе вдома і заробітна плата становила не менше 45 крб. При забезпеченні даних категорій працівників з причин тимчасової непрацездатності заробітна плата працівників 1 групи мала становити не менше 30 крб., другої – не менше 15 крб.⁹

На 1924 р. в Україні було виплачено допомогу з причин тимчасової

непрацездатності 22968 застрахованим працівникам розумової праці, серед яких 16820 чоловіків та 6148 жінок¹⁰. Причинами непрацездатності найчастіше були інфекційні захворювання¹¹.

Важливу роль в період НЕПу відіграло страхування на випадок безробіття. Усі працівники розумової сфери в залежності від розміру допомоги по безробіттю поділялися на дві категорії. До 1 категорії відносилися особи високої кваліфікації з вищою освітою (наукові робітники, педагоги, лікарі, агрономи, землеміри, інженери, юристи, економісти та ін.); робітники мистецтв з місячним окладом від 100 до 170 крб., а також інші особи розумової праці з місячним окладом утримання по основній службі від 250 до 150 крб. Такі працівники отримували допомогу у розмірі від 12 до 27 крб. в місяць. До другої категорії відносили: персонал викладачів навчальних закладів – незалежно від розміру зарплатні; працівників освіти (за виключенням господарського та канцелярського персоналу) із заробітною платою не менше 33 крб.; робітників мистецтв з місячним окладом утримання по основній службі не меншим 60 крб. Допомога по безробіттю таких працівників становила від 9 до 20 крб.¹² Як засвідчують статистичні дані на 1 жовтня 1925 р. робітники розумової праці становили $\frac{1}{4}$ безробітних (8 із 32 тис.), які перебували на обліку для отримання допомоги. Однак всередині групи значна частка припадала на працівників радянського апарату – 6193 чол. Серед інших категорій були: 374 працівники мистецтва, 679 працівників культосвітніх установ, 917 медичних працівників, 188 осіб адміністративно-технічного персоналу. Члени профспілки серед осіб розумової праці становили 82 %.¹³ На 1 жовтня 1927 р. членів профспілки вже нараховувалося 93,5 %.¹⁴

Окремим видом соціального страхування було пенсійне. Постановою ЦВК і РНК СРСР від 15 травня 1929 р. соціальне страхування на випадок старості поширювалося на чоловіків, що досягли 60-річного віку і мали стаж роботи не менше 25 років та жінок 55-річного віку із стажем роботи не менше 20 років. Пенсії в даному випадку призначалися у розмірі половини

попереднього заробітку¹⁵.

Постановою Президії ЦВК СРСР від 15 січня 1925 р. з метою покращення матеріального становища народних учителів та інших працівників освіти з 1 січня 1925 р. в союзних республіках запроваджувалося пенсійне забезпечення за вислугу років. За законодавством право на такий вид пенсії мали: учителі шкіл 1 ступеня, а також працівники культурно-освітніх установ в сільській місцевості: керівники хат-читалень, бібліотекарі, учителі нижчих сільськогосподарських шкіл та педагогічний персонал дитячих будинків¹⁶. За даними статистики на 1 жовтня 1926 року пенсію за вислугу років отримували 3 113 працівників освіти¹⁷.

В роз'ясненні для України, затвердженому постановою РНК СРСР від 5 лютого 1926 р. вказувалося, що замість названих категорій учителів, правом на пенсію користуються учителі перших чотирьох груп трудової школи (відповідно до статей 199 і 200 Кодексу законів про Народну Освіту Української Соціалістичної Радянської Республіки), як в сільських так і в міських місцевостях¹⁸. Циркуляром НКТ УСРР №214/309 від 28 вересня 1925 р. пенсія за вислугу років поширювалася на працівників освіти на транспорті¹⁹.

У 1929 р. до даного переліку були включені: викладачі технікумів, професійно-технічних шкіл, навчально-виробничих майстерень, педагогічний персонал дитячих будинків та дошкільних установ, вчителі установ ліквідації неписьменності, районні інспектори. Однак протягом всього періоду пенсійне забезпечення за вислугу років не поширювалося на викладачів церковного культу.

Усі перераховані категорії мали право на пенсію, відпрацювавши на вказаних посадах 25 років. При встановленні права на пенсію зараховувалася і дореволюційна служба на вказаних посадах, але з умовою перебування на радянській службі не менше 5 років²⁰. В місцевостях, де радянська влада була встановлена після 1 січня 1920 р., п'ятирічний стаж замінювався періодом з дня радянізації²¹. Перерви до стажу, що давав право на пенсію не

зараховувалися, окрім служби в Червоній армії та флоті, періоду отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності чи безробіттю, перебування на виборних посадах в радянських та профспілкових органах. Обіжником НКТ УСРР №108/277 від 9 червня 1925 р. до стажу роботи зараховувався період відбування покарань за політичні злочини до революції 1917 р., підтверджений довідкою політичного органу, товариством політкаторжан тощо²².

Працюючим пенсіонерам пенсія скорочувалася наполовину, незалежно від розміру винагороди по службі. Не допускалася одночасна видача пенсії за вислугу років і пенсії по інвалідності. В такому разі особа мала право обирати одну із вказаних пенсій на свій розсуд²³.

У випадку смерті особи, що заслужила пенсію, право на її отримання мали: неповнолітні, непрацездатні батьки та інший із подружжя, або ж особи, що доглядають дітей, братів та сестер померлого, що не досягли 8-річного віку. При цьому непрацездатна дружина чи чоловік отримували $\frac{1}{2}$ частину пенсії, інші члени сім'ї – $\frac{1}{4}$. Пенсія встановлювалася в розмірі 240 крб. на рік. Вона виплачувалася за місяць вперед, в сумі 20 крб.²⁴

Однак вже з 1929 р. розміри пенсій за вислугу років диференціювалися в залежності від посад працівників. Так, вчителі початкових шкіл, педагогічний персонал дитячих будинків і дошкільних установ отримували пенсію у розмірі 30 крб. на місяць. Вчителі старших шкіл, викладачі професійно-технічних шкіл та районні інспектори мали право на пенсію у розмірі 40 крб. Пенсія за вислугу років викладачів технікумів становила 50 крб. на місяць²⁵.

Встановлена пенсія видавалася фінансовими відділами місцевих виконавчих комітетів за місцем проживання пенсіонера без обкладення будь-якими податками і зборами. Право на отримання пенсії встановлювалося губернськими органами соціального страхування. Після цього списки затверджувалися президіями виконкомів, які були уповноважені розглядати скарги на постанови органів соціального страхування. Джерелом коштів для

видачі пенсій слугували страхові внески, які сплачували за своїх працівників установи. В разі нестачі коштів, вони асигнувалися із державного бюджету²⁶.

Показовими видаються загальні матеріали статистики соціального страхування осіб розумової праці. Так, за даними Головного управління соціального страхування на Україні станом на 1 січня 1926 р. застраховані у сфері народної освіти становили 6,1 % до загальної кількості працюючих, працівники мистецтва – 0,3 %. В той же час, найвищий відсоток застрахованих серед осіб розумової праці – 26,8 був зафіксований серед службовців радянсько-партійного апарату²⁷.

Отже, система державного соціального страхування в Україні, запроваджена в період НЕПу, серед інших категорій працівників охоплювала і представників інтелігенції. Однак відсоток останніх був надто мізерним в порівнянні із представниками робітничого класу. До того серед осіб розумової праці, які отримували забезпечення в порядку соціального страхування, лівова частка припадала на працівників радянських та партійних органів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баевский И.Л. Практика социального страхования в СССР. – М., 1925; Вишневецкий А. Развитие советского законодательства о социальном страховании. – М., 1923; Герасимович В. Социальное страхование. Право трудящихся на обеспечение. – М., 1923; Данский Б.Г. Первый год советского социального страхования. – М., 1923; Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем. – М., 1925; Теттенборн З. Страхование рабочих как результат классовой борьбы. – М., 1923; Трапезников В. Основы трудового права. Общеизвестная систематизация законов о труде. - М.Л, 1925; Фабрикант М.Л. Социальное страхование по советским законам. – М., 1924; Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929;
2. Социальное страхование на Украине в 1925-1926 гг. – Харьков, 1927; Соціальне страхування на Україні у 1926-1927 рр.. – Харків, 1927; Матеріали по статистиці соціального страхування на Україні. Под ред. И.И. Фреймана и проф. Э.М. Кагана. Вып. II. – Харьков, 1927;
3. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні.- К., 2005; Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії // Соціальний захист. – 2003. - №3.; Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення:

Навчальний посібник. – К., 2005; Шарпатов В.Г. Функціонування системи соціального забезпечення в УСРР 1921 – першої половини 1930-х років. – К., 2005; 4. Трапезников В. Основы трудового права. Общедоступная систематизация законов о труде. - М.Л, 1925. – С. 68; 5. Мельничук О.А. З історії соціального страхування у другій половині XIX – початку XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип.10. – С. 73-75; 6. Сташків Б. Вказана праця. – С. 336; 7. Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929. – С. 6-7; 8. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С.14-19; 9. Вісті НКП СРСР. – 1923. - №5. – С. 10-12; 10. Матеріали по статистике социального страхования на Украине. Под ред. проф. Э.М. Кагана. Вып.1. – Харьков, 1927. – С.9; 11. Там само. – С.53; 12. Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929. – С. 87-88; 13. Социальное страхование на Украине в 1925-1926 г. – Харьков, 1927. – С. 78; 14. Соціальне страхування на Україні у 1926-1927 рр. – Харків, 1927. – С.100; 15. Зб. Зак. СРСР. – 1929. - №32. – Арт.289; 16. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С.125; 17. Социальное страхование на Украине в 1925-1926 г. – Харьков, 1927. – С. 60; 18. Там само. – С. 128; 19. Там само. – С. 139; 20. Там само. – С. 125; 21. Постанова ЦВК і РНК СРСР від 17 липня 1925 р. // Собр. Узак. СССР. – 1925. - №45. – Ст. 332; 22. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С. 134; 23. Інструкція НКТ УССР і Наркомосвіти УССР № 105/275/1716/16842 // Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С. 131- 132; 24. Там само. – С. 126, 131; 25. Збірник Законодавства СРСР. – 1929. - №29. – Арт.264; 26. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С. 126; 27. Матеріали по статистике социального страхования на Украине. Под ред. И.И. Фреймана и проф. Э.М. Кагана. Вып.ІІ. – Харьков, 1927. – С.8.